

Ideja Europe. Primjer Huga von Hofmannsthala

Barbarić, Damir

Source / Izvornik: **Kolo, 1994, 11-12, 1143 - 1154**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:166366>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Damir Barbarić

Ideja Europe

Autorov prijevod skraćenog i znatno preinačenog predavanja *Die Idee Europa – Beispiel Hugo von Hofmannsthal*, izloženog na skupu *La fenomenologia e l'Europa attuale* u Trstu 22.-25. studenog 1995. pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Europskog parlamenta. Tekst je objavljen na Trećem programu Hrvatskog radija 1. srpnja 2013.

Podimo u ovom razmatranju od opomene Huga von Hofmannsthal: “Samo banalnost duha ili pak nužda da se brzo prijeđe na praktične rasprave može ideju ‘Europe’ i njezine izvedenice ‘europljanin, europsko’ smatrati duhovno utvrđenim pojmovima. Ti pojmovi ustvari pripadaju onima koji su najmanje utvrđeni i potrebno je veoma napregnuto nastojanje da bi ih se utvrdilo i osiguralo.”

Oni koji postaju dijelom Europe u punom smislu riječi zatječu se pred tom bitnom zadaćom. Nikako se ne bi trebali zadovoljiti agresivno nametanim stavom da su najviša europska mudrost i ključ za sve njezine životne tajne sadržani u gospodarskom rastu i osiguranju što uspješnijeg plasmana proizvoda. Upravo obrnuto, Europa i njezina bit im sad više nego ikad trebaju postati dostojnima pitanja i promišljanja. Da u “zajedničkom domu” ne bi tek zbunjeno tumarali ili u najboljem slučaju pokorno podupirali sad ovu sad onu konstelaciju političke moći, trebaju znati što je Europa i što su oni u njoj. U tu svrhu neophodno im je bit Europe uvijek iznova *misliti i propitivati*.

Dobro su poznate gotovo nepremostive poteškoće već pri prvim pokušajima orijentacije u toj zadaći. Europa se ni geografski ni etnički ne da jednostveno omeđiti. Već i same njezine granice, ponajprije one spram istoka, neprestano su pokretne i gotovo tekuće. Stoga se radije nego geografski Europu pokušava odrediti *kulturno-politički*.

Pritom kao donekle izgledno polazište može poslužiti stav

Paula Vâleria da je “u potpunosti europska [...] svaka rasa i svaka zemlja koja je jedna za drugom bila romanizirana i kristijanizirana te podvrgnuta duhovnoj strogosti Grka”. Međutim, ubrzo se pokazuju problemi koji nastaju iz takva određenja. Prije svega, upitan je udio *autentično grčkog* nasljeđa u izgradnji duhovnog ustroja Europe. Doduše, grčko podrijetlo igra u njoj značajnu, možda čak odlučujuću ulogu, ali gotovo isključivo u liku klasičnog “humanizma”, koji zapravo nije drugo do grštvo koje je pod utjecajem helenizma i Rima iz osnove preinačeno i lišeno vlastite biti.

Bit Europe trebalo bi možda radije tražiti u nasljeđu Rima, kako to na primjer žustro preporučuje Rémi Braque: “Europa u užem smislu ima temeljnu crtu koju ona možda jedina posjeduje i na koju jedino ona polaže pravo. To je romanitet, ili točnije latinitet.”

Ta se tvrdnja čini opravdanom. Ali i njezine su posljedice povezane s mnogim poteškoćama. Jer sve više dozrijeva svijest o tomu da je upravo romanitetom Europa na sudbonosan način bila pokrenuta u smjeru bezuvjetne uspostave imperija, točnije rečeno onog *imperijalnog*. Unutarnji poriv za ekspanzijom, koji ju je u začetku novovjekovlja nagnao da u slijedu “velikih otkrića” sva otkrivena područja svijeta smjesta podvrgne brutalnom i beskrupuloznom porobljavanju, treba, čini se, shvatiti kao baštinu i daljnje razviće *biti* rimskog imperija.

Kako je to prije dvadesetak godina obrazlagao Peter Sloterdijk, kobni europski nacionalizmi i dva njima prouzročena svjetska rata, a naposljetku i “imperij SAD” – u kojemu “moderna Europa” gleda “izvanjšteni lik vlastite biti” – podrijetlo imaju u rimskom *imperiumu*. Prema njegovu tumačenju, u novovjekim pokušajima da se od tog jedinstvenog *sacrum imperium* stvori mnoštvo istih takvih nastali su svi europski imperiji, kojih je konkurencija skrivila razorne europske katastrofe u dvadesetom stoljeću. Europski pronalazak nacionalne države nakon Francuske revolucije u bitnoj je vezi s tim preinačenjem jednoga carstva u mnoštvo

novih carstava. Oko 1900. Europa je bila mnoštvo dovršenih, odreda iz temelja grabežljivih nacija. Belgijanci, Nijemci, Englezi, Francuzi, Nizozemci, Talijani, Portugalci, Rusi i Španjolci vjerovali su s jednakom ozbiljnošću da njihova politička sreća ovisi o tomu da svoje ime utisnu na što je moguće veći isječak globusa. Europski nacionalizam bio je zapravo pluralizam imperijalizama. A jer je Europa odviše mala da bi na dulji rok hranila više ofenzivnih imperija, nacionalno-imperijalna trvenja i nadmetanja glavnih europskih nacija morala su se ubrzo izopačiti u svjetske ratove. Bez obzira dijelimo li sve pojedinačne korake tog Sloterdijkova razmišljanja, radi se o uvidima koje ne bi bilo mudro posve ignorirati.

Osvrnimo se nakratko i na treću temeljnu značajku Europe koju navodi Vâleri, naime *kršćanstvo*. Prije svega u oči upada činjenica da je ono iz temelja rascijepljeno i podijeljeno, najprije u latinsko-zapadno i bizantsko-ortodoksno, a prvo osim toga i u rimsko-katoličko i reformirano-protestantsko. Nemoguće je zanemariti golemo značenje toga višestrukog rascjepa za *duhovnu arhitektoniku Europe*. Zato nije preporučljivo, hoće li se unatoč tom nezacjeljivom rascjepu u jezgri kršćanstva izgrađivati i unapređivati njezino *jedinstvo*, upravo kršćanstvo uzimati kao ono čime je bitno i prvotno određena.

Ali gdje onda tražiti njezinu bit? Mig se opet može naći u Vâleria i njegovu već navođenom ogledu *Kriza duha*: “Posvuda gdje europski duh dospijeva do prevlasti pojavljuje se *maksimum* potreba, *maksimum* rada, *maksimum* kapitala, *maksimum* prihoda, *maksimum* zahvaćanja u vanjsku prirodu, *maksimum* odnošaja i razmjene. – Skup maksimuma sačinjava Europu, odnosno njezinu sliku. Europski čovjek ne definira se ni rasno ni jezikom i običajnošću, nego žudnjom i napregnutošću volje.”

Na različitim se putovima tu “volju za maksimumom” o kojoj Vâleri tu govori počelo misliti zajedno s “imperijalnim” koje smo mi ovdje spominjali, kao i s onim što je Nietzsche

pod imenom “volje za moći” dojmljivo izložio kao najdublju metafizičku osnovu svega što jest. Čini se da bi tek buduće promišljanje toga trostrukog sklopa i njegova ishodišta moglo razotkriti Europu u njezinoj biti.

Ovdje možemo učiniti samo korak na tom putu. Za sugovornika pritom uzimamo Huga von Hofmannsthala. Zašto se obraćamo upravo njemu? Nije li on ipak samo *pjesnik*, doduše velik, ali ujedno onaj koji se od pjesništva rano oprostio, a u kasnijim je proznim pokušajima da opominjući i potičući utječe na duh Europe ostao gotovo nezamijećen? Osim toga, nije li svoje političke nazore i djelatnost stavio u službu po mnogočemu prijeporne “konzervativne revolucije”?

Svemu tomu unatoč, shvaćanje Hofmannsthala kao pjesnika u prosječnom i uobičajenom smislu riječi seže prekratko. Kao malo tko drugi on je iskušao i prozreo sve, pa i najskrivnije stranputice *isključivo* pjesničke egzistencije, ogrnute zavodljivim plaštom “esteticizma”, i od toga se odvažnim činom odricanja zauvijek oprostio. To treba znati i cijeliti, odatle treba i danas učiti, a političke uvide koje je na tom putu stekao treba nastojati shvatiti i prisvojiti. Hofmannsthala vrijedi jednom čuti i poslušati kao *političkog mislioca*.

Što se pak tiče kompleksa takozvane “konzervativne revolucije” odnosno “stvaralačke restauracije”, danas smo – nakon što nam je posljednji veliki europski događaj sloma komunističkog imperija omogućio da i u fašizmu i u komunizmu općenito sagledamo *jedno i isto* zlo totalitarizma te da upravo u tomu prepoznamo *temeljnu crtu cjelokupnoga europskog nasljeđa* – dospjeli dotle da shemu “desno-lijevo”, koju se dugo lagodno i nemisaono slijedilo, konačno odbacimo kao posve isluženu. Odvaženje *pravog* političkog promišljanja ne može se više oslanjati na taj izlizani, nepovratno ideologizirani obrazac.

No, čak i prihvati li se da Hofmannsthal nije bio tek “pjesnik”, nego prije svega mislilac političkog, kao i to da se spram “konzervativne revolucije” za koju se zalagao više ne

smijemo odnositi isključivo odbojno, ostaje pitanjem zašto bi se promišljajuće propitivanje ideje Europe trebalo odvijati upravo u razgovoru s njim, čak i uz ogradu da je ovdje uzet prvenstveno kao *primjer* političkog mišljenja koje bi od danas uobičajenog bilo bitno različito. Ne pripada li “ideja Europe”, ako se ovdje metodički u zagrada stave njezini mnogostruki ekonomski, historijski, demografski, geostrategijski i slični aspekti, ipak najprije okružju političke i socijalne filozofije, koje nam već stoljećima nude odgovore na takva i slična pitanja i probleme?

Nećemo prikrivati skepsu spram glavnine suvremene političke filozofije. Ona u osnovi počiva na vodećoj ideji prosvjetiteljstva da je ljudski individuum, metafizički shvaćen kao *atomizirani subjekt*, ishodište i cilj, početak i kraj svake političke zajednice. Svaki vid zajedništva takvih apstraktnih individuumu može u tom vidokrugu biti shvaćen jedino na način jednako apstraktne, mehaničke i posve nepovijesne konstrukcije. Upravo je takva bila ona predodžba hipotetskog društvenog ugovora koja je prihvaćena kao teoretsko ishodište novovjekovne političke misli, bez prave svijesti o tomu da je daleko ranijeg, stoičkog, štoviše antičko-sofističkog podrijetla.

Neovisno o manjim razlikama u pojedinostima, današnji teoretičari društva i filozofi politike, kako oni anglo-američke provenijencije tako i oni koji se kreću u nasljeđu Frankfurtske škole kritike društva, suglasni su s početnim novovjekovnim prosvjetiteljima u stavu da je područje ljudskog zajedništva ničim omeđeni prostor čovjekova konstruktivnog planiranja.

Pokušaji da se “rehabilitacijom praktičke filozofije”, koja se u osnovi svodi na povratak Aristotelovu osnovnom praktičkom pojmu *phronesis*, nađe izlaz iz slijepe ulice u koju vodi to nominalističko ishodište ne dopiru daleko. Isto se može reći i za nastojanja da se taj praktički neoaristotelizam sjedini s Hegelovom političkom filozofijom i njezinim usmjerenjem na ono “supstancijalno” i “konkretno”. Čini se da ni nedavni pokušaji da se u teoriji “komunitarizma”, jednako snažno oslonjenoj na Hegela, izgradi zbiljska protuteža apstraktnosti

novovjekovnog polazišta od metafizički apsolutiziranog individuuma ne dopru dovoljno duboko i da se korist od njih ograničava tek na uvjerljivo postavljenu dijagnozu.

Na nedostatnost danas prevladavajuće političke filozofije ukazuju prije svega dvije njezine značajke. Kao prvo ona se pokazuje nesposobnom fenomenu *nacije* priznati njegovo neporecivo pravo. I onda kad to nije posve izričito rečeno, nacija je za nju samo čimbenik smetnje i zapreka hodu povijesti, anakronizam koji bi trebao biti uklonjen, da bi se konačno posve oslobodio proces neograničena razvitka društva u njegovu stalnom nadmašivanju sama sebe.

Kao drugo politička filozofija zbog svojeg ishodišta u apstraktno shvaćenom umu i njegovim navodno vječnim zakonima ostaje gotovo slijepa za *povijesnu tradiciju* kao temeljnu činjenicu svega ljudskog života.

Hofmannsthal je kao malo koga odlikovao dubok smisao za neiscrpivo bogatstvo tradicije i za duhovni pojam nacije, a da pritom nije zapadao u slijepu i nekritičku zanesenost onim nacionalnim. Razmatranje o ideji Europe kojim smo počeli ovu raspravu on nastavlja riječima: “U usporedbi s velikim pojmovima koji vladaju epohom, pojmu Europe nedostaje ono što bi ulijevalo strahopoštovanje. To on može steći jedino uključi li u sebe silni, strah uljevajući pojam našeg vremena, onaj nacije, stavi li ga u svoju službu, a da ga pritom ne liši plemenitosti.”

Uključiti u sebe pojam nacije, staviti ga u svoju službu, a da ga se ne liši plemenitosti – to je, dakle, zadaća pred kojom prema Hofmannsthalu u naše vrijeme stoji *pravo* političko mišljenje. To znači da mora biti moguć takav pojam nacije, štoviše takav život nacije koji nije “lišen plemenitosti”, koji dakle nije prožet i zahvaćen kobnim utjecajem “imperijalnog”, one bezuvjetne volje za maksimumom i vječnim uvećanjem moći. I doista, u Hofmannsthalu nalazimo dragocjen pokušaj da naciju misli u potpunosti *pozitivno*, a da pritom ne zabludi u varljive plićine nacionalističkog. O tomu kamo smjera i kako završava svaka čisto nacionalistička i jedino samoj sebi

okrenuta politika nije gajio iluzije: “Svaka nacionalna politika na kraju krajeva vodi u element nepodoban posredovanju, u idiotizam, shvati li se ta riječ u izvornom smislu.” Njegov je pojam nacije bitno *duhovan*, takav koji svoje pravo ispunjenje nalazi tek u dostatnoj odredbi *jezika*. Prema tom nazoru, nacija u najdubljem smislu riječi može se naći prije svega u izvornim jezičnim spomenicima i narodnim narječjima.

Pravi čuvari i njegovatelji nacije za Hofmannsthala su “duhovnici”, a među njima najprije pjesnici, od kojih su oni posve veliki “silniji i od uzvišeno svetih rijeka”. U jednom od najkasnijih njegovih zapisa nalazimo stav da je pravi predmet pjesnikā, ono čemu stoje nasuprot, upravo nacija kao duh, koji je prije svega ostaloga jezik. Krajnji je cilj pjesnika proizvođenje lijepog, koje pak nije drugo do ono uređeno i vezano *mjerom*. Nigdje kao tu nije Hofmannsthalu uspjelo tako dojmljivo sabrati najdublje uvjerenje njegova cijelog mislećeg, pitajućeg i stvarajućeg života. Nigdje drugdje nije za svoje duhovno zavještenje našao tako jasan i sažet izraz. Spram jezika osjećao je duboko strahopoštovanje u doslovnom smislu riječi, kakvo je danas gotovo nemoguće naći: “Jezik je golemo carstvo mrtvih, nedokučivo duboko; upravo stoga iz njega crpimo najviši život. U njemu je naša bezvremena sudbina i prevlast narodne zajednice nad svim pojedinačnim.”

Pjesničko zasnivanje duhovne nacije zbiva se kao proizvođenje lijepog, koje nije drugo do ono *odmjereno* i *uređeno*. Središnje značenje koje za Hofmannsthala imaju mjera i red, ono odmjereno i uređeno, može se razumjeti samo dijeli li se s njim njegovo temeljno iskustvo sadašnjeg razdoblja svijeta. Današnjicu je prozreo kao ono doba svijeta u kojem je “mehanika tjerana u bezgranično” ovladala svime što jest. Za suvremeno stanje Europe i “one hibridne neo-Europe s onu stranu oceana” vrijedi samo jedna dijagnoza: “Ono ograničeno, na što se jedino možemo duhovno oslanjati, ide prema tomu da ishlapi poput dima; ono neizmjereno, neodređeno bezlična materija našega svjetskog iskustva preplavljuje područje našeg opstanka.”

Nije teško uočiti da je to što Hofmannsthal naziva “neizmjernim” i “bezličnim” srodno ili čak istovjetno s onim što smo u prvom dijelu rasprave susreli kao čistu bezmjernost onog sama sebe stalno nadmašujućeg “imperijalnog” u povijesnoj biti Europe, naime njezinu nezaustavljivu težnju za onim “uvijek-više”, za maksimumom moći i ekspanzije. Upravo je to Hofmannsthal pred unutarne duhovno oko nastojao dovesti pod objedinjujućim imenom “kaosa”. Kaos, koji se beskrajno proteže na način neodrediva razlijevanja, u liku modernog društva zavodi čovječanstvo – prije svega pomoću “sudbonosne smicalice novca” – u takav vid opstanka koji je uistinu tek “bezgranična orgija onog ja, koje je ostalo lišeno svijeta”. Usput rečeno, upravo bi iz tog misaonog sklopa trebalo jednom pokušati shvatiti i izložiti pravi smisao dubokoumne izreke pjesnika da je “i ono antropocentričko neka vrsta šovinizma”.

Zavodljivoj slobodi svojstvenoj toj orgiji beskonačnog Hofmannsthal će odlučno suprotstaviti *vezivanje*. Duhovnici, a među njima poglavito pjesnici, znaju “da život postaje vrijedan življenja samo važećim vezivanjima”. Oni se ne daju zavesti čistom slobodom, već naprotiv pomno skrbe oko pravog vezivanja. Suočeni s kaosom bezmjernog nadmašivanja sama sebe, oni tragaju za mogućnostima smisljena vezivanja i pritom misleći začinju *ideje*. Ideje, iskušene kao “žive moći višega reda”, za Hofmannsthala nisu drugo do “u kaos projicirane točke, kojih sveza daje tlocrt duhovnog prostora”.

Jedna je od takvih ideja ona Europe i upravo je nju Hofmannsthal doživljavao kao najvlastitiju *sudbinu* i iz nje crpio snagu za ustrajnost u svojem golemom pothvatu duboke i sveobuhvatne stvaralačke restauracije. Pogođen tom idejom kao sudbinom, pjesnik je postao misliocem i duhovnim skrbiteljem zajednice. Svoju konačnu i najvišu zadaću spoznao je u tomu da unutar jezika kao duhovnog prostora nacije brižno njeguje ukupno duhovno nasljeđe Europe te da odatle odmjerava, određuje i čuva blagotvorne točke orijentacije u

bezmjernom kaosu totalnog društva, koje – u svojoj bezgraničnoj ‚otvorenosti‘ pokretano i vođeno jedino još snagom novca, te “zakrabiljenosti onog ništa” – neprestano nadilazeći sama sebe, svoje kruženje, kao u nekoj spirali, proteže sve dalje u beskonačnost.

Predavanje *Ideja Europe*, održano u Bernu ratne 1917. godine, Hofmannsthal zaključuje riječima koje kao da se danas obraćaju onima koji nakon dugog i predugog čekanja i odgađanja vlastitom voljom i izborom stupaju u Europsku zajednicu naroda:

“Za nas Nijemce, Slavene i Latine, koji nastanjujemo tlo dvaju rimskih imperija, odabrani za to da nosimo zajedničku sudbinu i naslijeđe – za nas je Europa boja zvijezda, kada nad nama ponovno zablistaju s neba s kojeg su se razišli oblaci. Mi koji nismo osvojeni na proračunljivu moć ni na pomamu nacionalnog opstanka, već smo pred Boga stavljeni s pogledom upravljenim spram višeg poslanstva – kako bismo mogli živjeti kad ne bismo htjeli vjerovati, a što bi bilo dostojnije vjerovanja od onog sebe prikrivajućeg uzvišenog i nikada dohvatljivog, koje sputanu sjetilu, otupjelu srcu ostaje posve uskraćeno.”